Qafqaz Beynəlxalq Münasibətlər və Strateji Araşdırmalar Mərkəzi
QAFSAM
Caucasian Center for International Relations and Strategic Studies

# İran’ın Azerbaycan-Ermenistan savaşındaki konumu ve nedenleri

Dünden bugüne İran’ın iki Karabağ savaşındaki konumunu karşılaştırdığımızda, Tahran’ın 27 Eylül 2020’de başlayan ikinci savaştaki etkinliğinin önemli oranda azaldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. İran, 1990’larda Karabağ meselesinde diplomasinin merkezi ve çözüm sürecinin ayrılmaz parçası olarak görülüyordu. Başka bir deyişle ilk savaşta Tahran’ın onaylamadığı bir çözüm sürecinin başarılı olmayacağı fikri hakimdi. Nitekim Azerbaycan ve Ermenistan yetkilileri birinci Karabağ savaşı esnasında Tahran’la sürekli iletişim halinde idiler. İran’ın arabuluculuk girişimleri 1992 yılının Şubat ve Mayıs aylarında iki kez başarılı olmuş ve Tahran, taraflara ateşkes anlaşmasını imzalatmayı başarabilmişti. Ancak 27 Eylül 2020’de başlayan ikinci Karabağ savaşında İran’ın konumunun birinci savaşa kıyasla farklılaştığını görüyoruz.  Dışişleri Bakan Yardımcısı Abbas Arakçi aracılığıyla yürütülen ve sonuçsuz kalan mekik diplomasisi dışında İran’ın somut bir girişimde bulunmadığı görülüyor. Ayrıca İran’ın süreçte ateşkes ve müzakereye yönelik çağrılarının yanında arabulucu olma isteği de beklediği karşılığı bulmuyor. Günümüzde İran ne diplomatik bir süreci harekete geçirebiliyor ne de bu gidişatı değiştirecek bir etkinlik üretebiliyor. Bugün itibarıyla “İran’ın istemediği olmaz” fikri ne Azerbaycan’da hakimdir ne de Ermenistan’da. İran’ın Karabağ savaşında etkisizleştiği ve sorunun çözümünde ağırlık merkezi olma imkân ve kabiliyetini yitirdiği rahatlıkla söylenebilir.

İran’ın etkinliğini sınırlandıran başlıca sebeplerden biri, 27 Eylül’de ortaya çıkan çatışmalara Tahran’ın hazırlıksız yakalanmasıdır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, İran süreci öngöremediği gibi anlamakta da zorlandı. İran’ın bu bağlamdaki şaşkınlığı ilk tepkilerinden de anlaşılmaktadır. İran, Azerbaycan-Ermenistan arasında ortaya çıkan gerginliğin Nisan 2016’da olduğu gibi kısa süreceğini sanmış, öte yandan Ermenistan’ın gelenekselleşen askeri tacizine Azerbaycan’ın topyekûn savaşla mukabele edeceğini öngörememiştir. İran’dan yansıyan tutarsız tepkiler, sergilediği dağınık görüntü ve süreç

içerisinde değişiklik gösteren açıklamalar, Tahran'ın süreci öngörememesinin ve hazırlıksız yakalanmasının tezahürü olarak yorumlanabilir. Azerbaycan'ın Ermenistan'a karşı topyekûn karşılık verme iradesini öngöremeyen İran'ın Azerbaycan yöneticilerinin siyasi ve askeri kararlılığı ile olanaklarını da doğru okuyamadığı görülüyor. İran, SİHA gibi yeni askeri teknolojilerin elde edilmesiyle Azerbaycan ordusunun savaş gücünün 1990'lardaki savaştan farklı nitelikler kazandığını geç farketmiştir.

Karabağ hattında İran'ı denklem dışında bırakan en temel mesele Tahran'ın söylem ve politikalarının eskimişliğidir. İran 27 Eylül'den sonraki sürecin önceki çatışmalardan farklı özelliklere sahip olduğunu ve daha karmaşık bir yapıda olduğunu fark edememiştir. İran'ın resmi söylem ve politikalarının denenmiş ve başarısızlığı pratik süreçlerde ortaya çıkmış politikalar olması nedeniyle taraflarda heyecan uyandırması düşük bir ihtimaldi. İran 1990'lardaki politikasını sürdürerek ateşkes, müzakere ve arabuluculuk çağrılarını tekrarladı. Oysa ki İran tarafından dillendirilen ateşkes, müzakere ve arabuluculuk kavramları Azerbaycan açısından 27 yıllık çözümsüzlüğü özetleyen kavramlardır. Üstelik İran'ın bu söylemi, Azerbaycan'ın tarihsel belleğine kazınmış acı tecrübelerin yeniden canlanmasına sebebiyet vermektedir. Çünkü İran arabuluculuğu ile imzalanan iki ateşkes anlaşmasının ardından Azerbaycan büyük kayıplar vermişti. Bu anlaşmalardan birincisi Hocalı katliamının (25-26 Şubat 1992) gerçekleşmesi, ikincisi ise Şuşa ve Laçın'ı işgal edilmesi (8-9 Mayıs 1992 ve 18 Mayıs 1992) ile sonuçlanmıştı.

Tahran'ın söylem ve eylemleri arasındaki belirgin çelişikler İran'ın Karabağ meselesinde ağırlığının azalmasına yol açmıştır. İran'ın Karabağ söyleminin çelişkisinin özü, Ermenistan'ı işgalci olarak nitelendirdikten sonra Karabağ'da tarafsız olduğunu iddia etmesidir. İran'ın tarafsızlık iddiasının "Azerbaycan toprakları işgal altındadır ve geri verilmelidir" teziyle çeliştiği açıktır. Zira, işgal ve işgalcinin varlığını kabul ediyorsanız, pratik tarafsızlık iddianız mütecaviz ile mağduru eşitlemek anlamına gelebilir. Diğer taraftan, İran'ın tarafsız

olduğunu iddia ettiği günlerde, İran'dan Ermenistan'a giden askeri yardım konvoylarına ait görüntülerin yayınlanması Tahran'ın tarafsızlık iddiasının pratikte Ermenistan'ı desteklemek olarak yorumlanmasına zemin sağladı. Bu durum İran'ın tarafsızlık iddialarına gölge düşürerek Tahran'ın işini ciddi şekilde zorlaştırdı. Ayrıca Azerbaycan ve Türkiye kamuoyunda İran karşıtlığının yükselmesine yol açarak İran'ın hareket alanını sınırlandırdı.

İran'ın etkinliğini azaltan diğer bir önemli bir faktör, Tahran'ın pratikte örtülü olarak Ermenistan yanlısı bir siyaset izleme isteğidir. İran öncelikle statükonun devamını istemekte ve herhangi bir değişimden yana bir tavır sergilememekteydi.  Bu açıdan bakıldığında, süren çatışmaların galibinin Azerbaycan olmasını istemeyeceği açıktır. 27 Eylül'den sonra İran'ın eylemlerine bakıldığında pratikte Ermenistan'ı desteklemek istediği sonucuna varabiliriz. Ancak İran bu isteğini gerçekleştirmesinin kolay olmadığını ve kendi aleyhine çeşitli gelişmeler doğurabileceğini görünce bu tutumundan vazgeçmeye başladı.  İran'ın ilk günlerde olduğu gibi Ermenistan'a olan desteğini sürdürmesi halinde, Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerinin ciddi hasar görmesinin yanında İran'daki Azerbaycan Türklerinin başlattıkları protesto gösterilerini genişleterek sürdürebilecekleri açıktı.

Karabağ sorununda İran dış politikasını ve politika yapılarını zora sokan bir diğer unsur ise kamuoyu baskısı ve yükselişte olan Türk milliyetçiliğidir. Karabağ konusu İran'daki Azerbaycanlılar arasında Türk milliyetçiliğinin yaygınlaşmasının temel dinamiklerinden biridir. Nitekim 1988-1994 yılları arasında yaşanan Karabağ çatışması, İran'daki Türkler ve özellikle de Azerbaycan Türklerinde büyük bir infial uyandırmıştı. Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali, İran'daki Azerbaycan Türkü öğrenciler, şairler ve aydınların önde gelen meselesi haline gelmiş ve bu doğrultuda Tebriz ve Tahran'da İran'ın Ermeni yanlısı politikalarını protesto eden gösteriler düzenlenmiştir. 1990'lardan günümüze kadarki sürece bakıldığında, Karabağ'ın işgali sorununun İran'daki Azerbaycan Türklerinin bilincinde derinleşerek devam ettiğini görüyoruz. Nitekim Traktörsazi takımının taraftarları

her maçta ‘Karabağ Azerbaycan’ındır’ sloganını seslendirmektedirler. Karabağ’ın işgali sorunu, İran’da Türk milliyetçiliğini güçlendirmiş, aynı zamanda kimlik olarak Farslığı merkez alan İranlılığa karşı önemli bir motivasyon sağlamıştır.

Karabağ’da değişen dengelerin İran’ın etkisizleşmesiyle sonuçlanmasının bir diğer nedeni de Azerbaycan’ın cephede uyguladığı askeri strateji ve sağladığı üstünlüktür. Azerbaycan askeri stratejisinin öncelikli hedeflerinden birisinin İran’ın sınırdaki muhtemel hareketliliğini sınırlandırmak amacıyla Azerbaycan-İran sınırındaki işgal edilmiş illeri kurtarmak olduğu anlaşılıyor. 760 km uzunluğundaki Azerbaycan-İran sınırının 134 kilometrelik bölümü 1994’ten beri Ermenistan’ın işgali altındaydı. Azerbaycan ordusunun Zengilan’ın Ağbend köyünü geri almasıyla Azerbaycan, İran sınırında kontrolü yeniden sağlamıştır.  Bu gelişme aynı zamanda çok boyutlu sonuçları olan stratejik bir gelişmedir.İran, Ermenistan-Azerbaycan sıcak çatışmasını güvenlik tehdidi olarak algılıyor. Ülke sınırında devam eden çatışmaların topyekûn savaşa dönüşmesi halinde büyüyerek İran içine sıçraması, sığınmacı/göç sorunu, yabancı güçlerin ve savaşçıların bu çatışmayı bahane ederek İran’a saldırması gibi çeşitli riskleri içerdiğini belirtiyor. Sınırın kontrolünün Azerbaycan’a geçmesi İran’ın güvenlik kaygılarının geçerliliğini yitirdiği anlamına gelmektedir. Bu süreçten sonra sığınmacı-göç sorunu olmayacağı gibi çatışmaların Karabağ’a doğru derinleşmesi nedeniyle Azerbaycan-İran sınırının göreli olarak daha güvenli olacağı açıktır. Azerbaycan ordusunun Azerbaycan-İran sınırında tam kontrol sağladıktan sonra İran’ın sınıra askeri yığınak yapması ayrıca analiz edilmesi gereken bir konudur.

Bölge aktörleri arasında Türkiye’nin Azerbaycan’a verdiği kayıtsız şartsız destek İran’ın Karabağ siyasetinde dışarıda kalmasına sebep olan başat gelişme olmuştur. Türkiye’nin Azerbaycan’a verdiği destek İran’ın her alandaki hareket kabiliyetini sınırlandırmıştır. Ayrıca Türkiye’nin Azerbaycan’a açık desteği, tarafsızlık iddiasında bulunan İran’ı,

Ermenistan'ı destekleyen ülke konumuna düşürmüştür. Ankara'nın bu hamlesi İran'ın hem kendi kamuoyunda hem de Azerbaycan kamuoyunda sorgulanmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum, İran'ın Azerbaycan karşıtı imajını pekiştirmiş ve Tahran'ın hareket alanını sınırlandıran önemli unsurlardan biri olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan'a açık desteği, İran'ın mahiri olduğu müphem, çeşitli yorumlara açık ve çetrefilli diplomatik dil oyunlarının sergilenmesi imkanını da zayıflatmıştır.

Bölge ülkelerinin Karabağ'a yaklaşımında en kritik değişimi Rusya Federasyonu yaşamış ve bu kez doğrudan savaşa taraf olmaktan kaçınmıştır. Rusya'nın Karabağ politikasının farklılaşması İran'ı zor durumda bırakmıştır.SSCB'nin dağılmasının ardından İran'ın Orta Asya ve Kafkasya siyasetinin şekillenmesinde Rusya faktörü önemli rol oynamaktadır. İran, Rusya ile bu bölgede bazı alanlarda sorun yaşasa da son kertede Moskova'nın bölgedeki etkinliğini kendine yönelik bir tehdit olarak görmemektedir. Ayrıca İran, Rusya'nın Ermenistan-Azerbaycan ilişkileri ve özellikle de Karabağ meselesindeki tutumunu kendi lehine görmektedir. Başka bir ifade ile İran, Moskova üzerinden bazı bölgesel çıkarlarını korumaya çalışmaktadır. İran ve Rusya 1990'lardan günümüze kadar Karabağ konusunda benzer politikalar izlemiştir. Ancak ikinci Karabağ savaşında Rusya'nın tutum değişikliği Tahran'ın yalnızlaşmasına neden olmuştur. Rusya, Ermenistan'ı desteklese de Karabağ'daki çatışmalara etkin bir şekilde müdahale etmediği görülmektedir. Rusya'nın bu tavrı, bölgede İran'ı eski politikalardan vazgeçerek yeni politikalar üretmesini zorlaştırmıştır.

Bölge ülkeleri bağlamında, İran'ın etkinliğini sınırlandıran diğer bir faktör de Ermenistan'ın yeni yönetiminin İran'a fazla alan açmak istememesidir. Erivan yönetimi, İran-Ermenistan ilişkilerinin Ermenistan'ın Batı ülkeleri özellikle de ABD nezdinde imajını zedelediğinin farkındadır. İran'ın bölgedeki etkinliğini kırmak isteyen ABD'nin, İran'ın dostu olan Ermenistan'ı aktif bir biçimde desteklemesi görünürde açık bir çelişki olarak yorumlanabilir. Başbakan Nikol Paşinyan'ın dış politikadaki hedeflerinden biri de Ermenistan'ın İran'la olan

ilişkilerini Erivan'ın Batıyla olan ilişkilerine zarar vermeyecek şekilde yeniden dizayn etmektir. Paşinyan, Batının etkin desteğini almak istediği için İran'a çok fazla alan açmak istememektedir. Nitekim Paşinyan İran haber ajanslarına verdiği röportajlarda müzakerelerin Minsk Grubu çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini vurgulayarak, İran'dan beklentisinin savaşın durdurulmasına yardımcı olmaktan ibaret olduğuna işaret etmektedir.[1] İran'ın çelişkili söylemleri ve süreç ilerledikçe Azerbaycan lehinde değişen açıklamaları, Ermenistan'ın da İran'dan uzaklaşmasına neden olmaktadır.

İran'ın Karabağ sorununda diğer bölge ülkelerinin gerisinde kalmasının bir nedeni de Batı ile ilişkilerde süren gerginliktir.  İran bu nedenle Karabağ sorununun çözümü için kurulan Minsk Grubu'na dahil edilmemekte ve bu sorunun çözümü için başlatılan her tür uluslararası girişimin dışında tutulmaktadır. İran mevcut kurumsal dışlanmışlığını bertaraf etmek için bölgesel bir inisiyatifin ortaya çıkmasını istemektedir.

Uluslararası toplumun kolektif ve kurumsal girişimlerinden dışlanan İran'ın Karabağ konusunda etkin olması için bölge ülkeleri olan Rusya, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan'ın desteğine ihtiyacı vardır. Ancak adı geçen ülkelerin İran'ın sürece dahil olması konusunda ne kadar istekli oldukları tartışma konusudur.